

Domače vrednote

Ivan Illich

Rad bi povedal nekaj o načinu, kako gledamo na vrednote in kako se lahko nanašajo nanje tako ekonomska merila kot lepota ali dobrota. Naj vas povabim s seboj v Španijo leta 1492. To leto je namreč za Španijo zelo pomembno: Jude, med njimi moje prednike, so izgnali iz Toleda in zadnji Mavri so se morali odpovedati Granadi in dvorcu Alhambri. Spomladi tistega leta je Krištof Kolumb s svojimi tremi ladjami odplul proti Indiji in odkril Ameriko, čeprav Evrope še ni doseglo nobeno poročilo o tem. Istega leta jeseni je don Elio Antonio de Nebrija objavil tisto, kar zdaj velja za prvo slovnico katerega koli moderne evropskega jezika (obstajale so slovnice latinščine in grščine, moderne evropske slovnice pa ni bilo dotlej nobene). Osnutek te slovnice je pokazal kraljici Izabeli Katoliški, izjemni ženski, ki je v zlatem oklepu vodila svojo vojsko, potem pa zvečer v šotoru zbrala okrog sebe humaniste zgodnje evropske renesanse, ki so ravnali z njo kot s sebi enako.

Nebrija ji je posvetil prvo izdajo slovnice, izdane leta 1492, in v uvodu v odgovor na kraljičine pripombe branil svoje delo. Pred nekaj meseci sem imel priložnost prevesti uvod k tej slovnici, ki je v angleščini nimamo. V njem vidim najboljši opis rojstva industrijske dobe, in to bi vam rad prebral:

Prevzvišena kraljica, kadar koli razmišljam o darovih preteklosti, ki nam jih je ohranila pisava, se vedno vrnem k istemu sklepu: govorica je bila od nekdaj pomočnica države in bo zmeraj ostala njena tovarišica. Govorica in država se skupaj rodita, skupaj rasteta in cvetita in skupaj zatoneta.

Prosim vas, bodite pozorni na to, kako je jezik obravnavan kot pomočnik ženskega spola, nikar ne spreglejte zaroke med *armas y letras*, vojsko in univerzo, že v tistem davnem letu 1492. Ne spreglejte, prosim vas, kako se lahko zdaj nenehno spreminjajoči se vzorci domače govorice upirajo jezikovnim standardom, ki jih ocenjujejo, ki ocenjujejo njihovo napredovanje in nazadovanje. Spet navajam:

Kastiljščina je preživljala otroštvo v času sodnikov, krepila se je pod Alfonzom Modrim, ki je zbiral zakone in zgodovine in ki je dal prevesti številna arabska in latinska dela.

Naj vas opozorim, da je bil Alfonz prvi evropski vladar, ki je z uporabo materne jezika poudarjal, da ni več latinski kralj. Njegovi prevajalci so bili v glavnem Judje, ki niso hoteli prevajati v cerkveno latinščino in so za svoje prevode

raje uporabljali jezik, za katerega so verjeli, da je njihov domači. Spomnite se, da se je Nebrija zavedal, da standardni jezik lahko dobi novo moč, kadar ga uporabljamo za pisanje zgodovine, kot sredstvo za prevajanje in kot utelešenje zakona. Takole nadaljuje:

Ta naš jezik je sledil našim vojakom, ki so odhajali vladat na tuje; razširil se je v Aragonijo, v Navarro in od tam v Italijo, kamor koli ste, visokost, poslali svojo vojsko. Raztreseni koščki Španije (to je eno prvih mest, kjer se namesto »Kastilje« pojavi ime »Španija«) so se tako zbrali in združili v eno samo kraljestvo.

Bodite pozorni na vlogo vojaka, ki kuje nove svetove in ustvarja novo vlogo za duhovnika, župnika in izobraževalca, ki mora poučevati jezik. Takole nadaljuje:

Doslej smo puščali, da je bil ta kastiljski jezik ohlapen in brez pravil, in v samo nekaj stoletjih se je ta jezik spremenil do neprepoznavnosti, saj če primerjamo to, kar govorimo danes, z jezikom izpred petsto let, opazimo toliko razlik in takšne, da ne bi mogle biti večje, če bi šlo za dva popolnoma tuja jezika.

Poglejte, kako sta si v tem stavku jezik in življenje vsaksebi, kako o kastiljskem jeziku govori, kot da bi bil – kakor latinščina ali grščina – že mrtev. Namesto kot o nenehno razvijajočem se domačem jeziku Nebrija govori o nečem povsem drugačnem, o brezčasnem pogovornem jeziku, ki naj bi bil nekakšen »proizvod« za ljudstvo in ki bi ga morali ljudstvu priučiti. Tu se jasno zrcali razkol, ki se je v tem trenutku pojavil v zahodnem pojmovanju vrednot – na eni strani »domači jezik«, na drugi »naučeni materni jezik«. V enajstem stoletju sem zasledil prehodno rabo izraza »materni jezik«, ko so se neki germanski menihi skušali ubraniti pred vdorom iz Francije in so jezik, ki so ga poučevali, imenovali »materni jezik«, sicer pa se ta izraz do tega obdobja ne pojavlja. »Naučeni materni jezik« na eni strani je dobrina, ki jo ljudje potrebujejo; »domači jezik« na drugi pa je nekaj, kar je ohlapno in neurejeno. Spet Nebrija:

Da bi se izognili tem najrazličnejšim spremembam, sem sklenil preoblikovati kastiljščino iz ohlapnega jezika v lasti ljudstva v natančen izdelek, tako da bo vse, kar bo poslej povedano ali napisano v tem jeziku, sledilo standardiziranemu vzorcu, takemu, ki bo preživel vse čase.

V tem vidim teorijo industrijske proizvodnje, teorijo napredka, razvoja, bogačenja na področju dejavnosti, izraženo štiristo let, preden so jo bili t. i. ekonomisti pripravljeni prenesti na področje dobrin. »Razvoj«, »napredek« – kaj to pomeni drugega kot nadomestilo za pripomoček, izdelan pod birokratskim nadzorom za domačo dejavnost, ki jo danes, ker jo imamo za drugotno, navadno

imenujemo eksistenčna dejavnost in ki so jo bili doslej ljudje sposobni sami izvajati? In nadaljuje:

Grščino in latinščino je vodila umetnost in tako vzdrževala njuno enovitost skozi dva tisoč let. Če ne bo tako tudi z našim jezikom, bodo kronisti vašega veličanstva zaman slavili vaša dela; vaš trud ne bo preživel več kot nekaj let in spet se bomo naslajali ob kastiljskih prevodih tujih zgodb o naših kraljih. Vaša junaska dejanja bodo bodisi obledela s spremembami v jeziku ali pa bodo blodila med tujci v tujih deželah, brez doma, brez strehe, pod katero bi se lahko naselila za zmeraj.

Prosim, bodite pozorni na Nebrijov predlog, da bi zamenjal domačo govorico ljudstva z nekim izdelkom – v španščini mu pravi *artificio*. »Jezik brez pravil bo poslej nadomestil standardiziran vzorec.«

Rečemo lahko tudi, da bi bilo toliko preprosteje standardizirati proizvodnjo in porabo elektrike. Rad bi le poudaril svoje mnenje, da ne moremo priti zares do dna dvoumjem, če se ne bomo zavedeli, da ima blagovna moč našega pogleda na svet, kakor to imenuje Leiss v svoji imenitni knjižici *Meje zadovoljstva*, korenine, ki segajo veliko dlje od tistega, čemur navadno pravimo »industrijska doba«.

Nebrijov pogled na moč in vladanje je novost. Ljudi želi naučiti jezika uradnikov, utesniti njihov govor in podvreči njihovo izražanje uradniškemu pravilom, ker je kraljica Izabela gledala na jezik kot na »domeno«. Preden je napisal za govor svojega podviga, mu je poslala nazaj osnutek, ki ji ga je dal spomladi 1492. Rekla mu je:

Impresivno je, da je končno nekdo storil za naš kastiljski jezik tisto, kar je bilo doslej storjeno samo za svete jezike antike. Osupnila pa sem nad nekoristnostjo tega početja, ki je Nebrija vzelo toliko let, saj je slovnica orodje za učenje jezika in ne razumem, zakaj bi bilo treba govorjeni jezik poučevati.

Potem nadaljuje z bleščečo kraljevsko izjavo o jezikoslovju:

Ker je v našem kraljestvu prav vsak podložnik po naravi ustvarjen tako, da med odraščanjem pridobi popolno obvladanje svojega jezika, in ker se za kralja ne spodobi vmešavati se v to domeno.

Nebrija je ugovarjal kraljici in ji skušal dopovedati, da je nastopil nov čas, v katerem jezik ni več domena, ampak je postal izdelek, ki ga je treba dati ljudem.

Jaz bi glasoval za bilanco jezika. O energetski bilanci smo nekateri začeli govoriti pred desetimi leti; danes je popolnoma sprejemljiva. Vemo, koliko energije je v vsakem funtu mesa, ki ga kupimo v trgovini za vogalom. Prav zdaj smo na točki, ko je cena za poučevanje materinščine v bogatih in revnih državah bolj ali manj enaka kot cena proizvodnje goriva. Energetska kriza je zame

zanimiva točka, saj je to točka, kjer postane krivulja cen goriva strmejša kot krivulja cen izobraževanja. Prišli smo do točke, ko postane bilanca jezika nujnost, ker se troši ogromno denarja za to, da poučujemo ljudi njihov materni jezik.

Nekaj v našem odnosu do jezika se je korenito spremenilo. Izsledki neke študije v Torontu pred kakimi petdesetimi leti so pokazali, da je vsaka deseta beseda, ki jo človek sliši do dvajsetega leta starosti, beseda, ki jo je slišal kot član množice – v cerkvi, vojski ali šoli. Devet izmed desetih besed je slišal ali ujel, ko jih je nekdo, ki se ga je lahko dotaknil in ga čutil in vohal, izrekel nekomu drugemu. Danes je to razmerje obrnjeno. Približno devet besed izmed desetih, ki jih slišimo, je namenjenih množici ali, še splošneje, je izrečenih v zvočnik. Zanima me strukturna razlika med pogovornim jezikom, ki je rezultat mojega sprejemanja tistega, kar ljudje zares govorijo drug drugemu in nekaj pomeni, in jezikom, ki ga slišijo od igralcev, ki z veliko narejeno prepričljivostjo deklamirajo, kar so jim napisali tekstopisci. Kar me na področju jezikoslovja zares osuplja, je to, da tovrstne analize skorajda ni.

Fritz Schumacher je zagovarjal »posredovalno tehnologijo«. Z največjim spoštovanjem do Fritza in v njegovo čast se sprašujem, kako neki bi reagiral, če bi mu rekel: »En način, kako najradikalneje povedati nekaj, kar si si vse življenje želel povedati, bi bil govoriti o 'domači tehnologiji' (angl. vernacular technology).« Vernaculus je latinska beseda, ki se je uporabljala v rimskem pravu, predvsem v zvezi s sužnji: verna je suženj, ki ga je rodila v moji hiši suznja, ki je moja last. To je suženj, ki sem ga dobil iz maternice, ne kupil na trgu. Izraz se uporablja tudi za osla, mladiča moje oslice. Pomeni pa tudi hrano, ki jo nabere, ali les, ki ga vzamem na skupni zemlji, v nasprotju z lesom, ki je prodajno blago in ga moram kupiti. To je latinski tehnični termin, ki pomeni nasprotje od prodajljivega blaga, nasprotje od vsega, kar dobimo s kakršno koli menjavo dobrin. Varo, veliki rimski gramatik, je bil prvi, ki je s tem izrazom označil besede, ki jih gojimo na domačem vrtu; njihovo nasprotje so peregrina (angl. pilgrims) – romarji, ki so se nastanili v našem domu. Opredelil je razliko med besedo, ki je prišla od zunaj prek nekakšnega učenja, in besedo, ki je zrasla med nami. Tisoč let ali več po Varu Teodozijevega kodeksa še vedno uporablja izraz vernaculum za nekaj, kar človek ceni in kar ima zakonsko pravico braniti, nekaj, česar ni kupil na trgu.

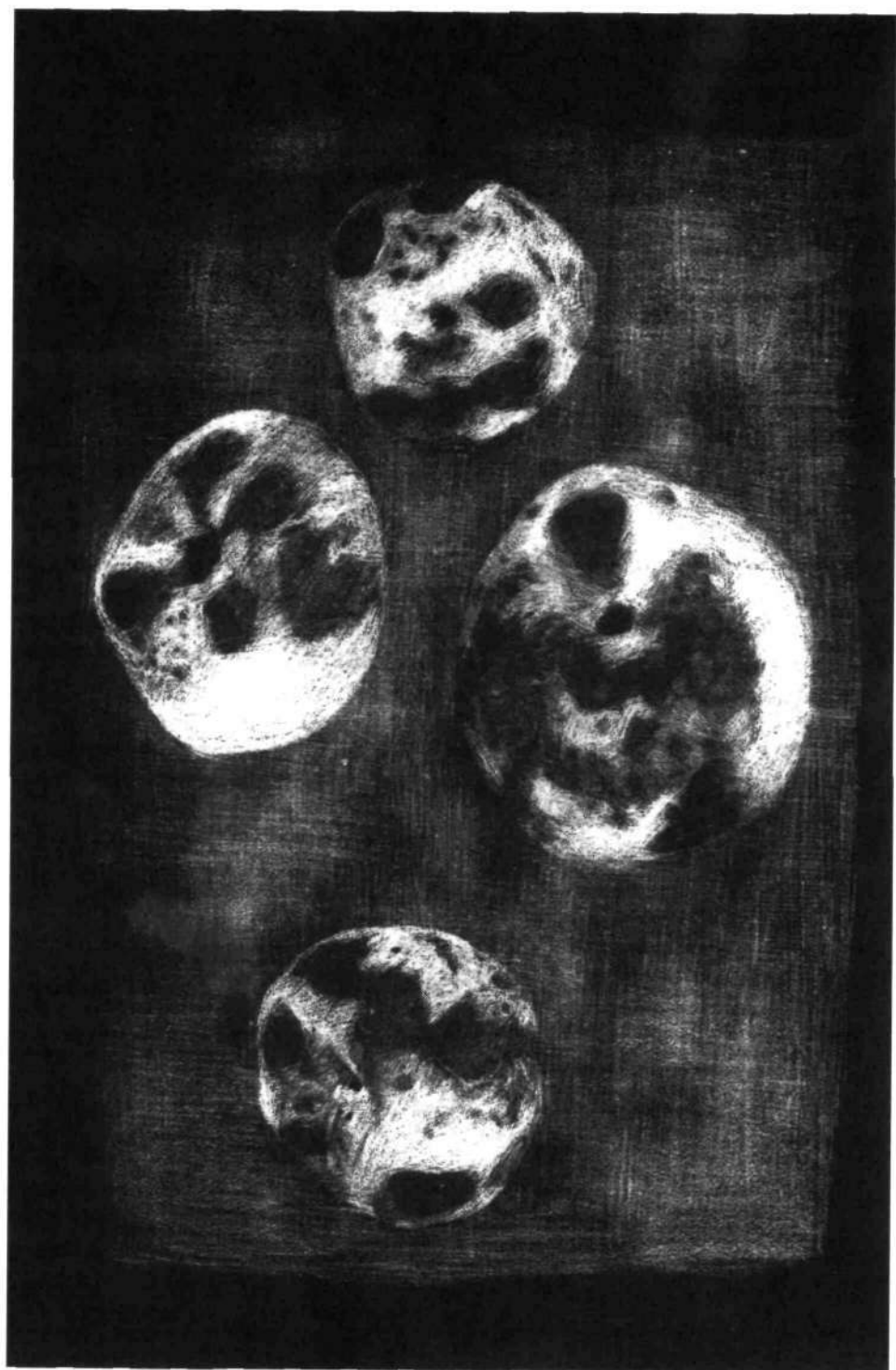
V zadnjih tridesetih letih je bilo štiri ali pet večjih poskusov, da bi potegnili analogije za dobrine in usluge, ki ne izhajajo iz gospodarskega sistema. Družbeno proizvodnjo postavljamo nasproti gospodarski proizvodnji; s Polanyijem postavljamo trgovalce iz časa pred trgovino nasproti trgovcem z blagom. Govorimo o uporabnih vrednostih, ki so čiste, v nasprotju z izmenjalnimi vrednostmi, ki imajo včasih za svojega zadnjega sprejemnika – in porabnika – tudi uporabno vrednost. Za vsakega teh izrazito tehničnih izrazov, ki naj bi pomenil nekaj, kar delamo, ne da bi bili za to plačani in ne da bi nameravali tisto za kaj zamenjati, nekaj, kar mi in drugi okrog nas cenimo, ne da bi nameravali s tem trgovati – za te vrednote imamo besede, kot so vrednost, domače gospodarstvo in, v

Polanyijevem izročilu, netrgovinsko trgovanje. Toda vsak teh izrazov je najprej tehničen, šele nato ga izpolnimo z ideološkimi sopomeni. Sprašujem se, ali bi bilo v Schumacherjevem izročilu mogoče uvesti izraz »domača vrednost« za stvari, ki jih počnejo ali izdelujejo posamezniki ali osnovne skupine, ne da bi jih namenili za trg. Tu se kaže gandhijevska težava. Gandhi je govoril o domači tkanini (khadi) kot o blagu in povzročil v sodobni Indiji neizrekljivo zmedo. Danes khadi prodajajo kot blago, izdelano v vasi, kar je natančno nasprotje domačega.

Če smemo govoriti o domačih vrednotah kot o nasprotju blaga v najširšem pomenu, blaga, ki mu dajejo vrednost sile trga ali gospodarsko načrtovanje, potem lahko uvedemo tudi razliko v tehnologijah. Ločimo lahko med tehnologijo, ki je prvenstveno v službi povečevanja blagovne moči družbe (to se pravi možnosti določevanja potreb vedno večjih skupin prebivalstva glede dobrin ali uslug, ki jih opravlja zanje), in tehnologijo v službi domače rabe. Nočem uporabljati izrazov »produkcija« ali »domača produkcija«, saj bi to verjetno zvenelo tako, kot da gre zgolj za proizvodnjo dobrin. Če bi bilo to mogoče, potem bi rekli, da bi bil najradikalnejši obrat v usmerjanju tehničnih izboljšav, če bi jih analizirali ali ovrednotili, stopnja, do katere bi dvignili območje domačega v družbi. To ne pomeni, da bomo nehali izboljševati, mehčati in zviševati učinkovitost blagovne proizvodnje, ampak da bomo stremeli k družbi, ki postavlja v središče svojih političnih, pravnih in etičnih interesov rast območja domačega in ki ima blago za vsečno predvsem takrat, ko to predstavlja orodje, skozi katero je mogoče to območje še naprej širiti. Trenutno je naša politična, družbena, psihološka in tehnična skrb proizvodnja več in več blaga, da bi dosegli njegovo še pravičnejšo razdelitev. V na glavo postavljeni družbi, ki v središče svojega zanimanja ne postavlja gospodarstva, ampak območje domačega ustvarjanja uporabne vrednosti, bi bilo ravno nasprotno.

Prevedla Maja Kraigher

Gnila jabolka